

„KULTURNI“ SEKSUALNI MORAL I MODERNA NEUROTICNOST*

U svojoj nedavno objavljenoj *Seksualnoj etici*,¹⁾ fon Erenfels se zadržava na razlikovanju „prirodnog“ i „kulturnog“ seksualnog morala. Kao prirodni seksualni moral treba shvatiti onaj moral pod čijom dominacijom ljudski rod može trajno održati zdravlje i sposobnost za život, a kao kulturni onaj čije prihvatanje podstiče ljude na intenzivan i produktivan kulturni rad. Ova suprotnost najbolje se razjašnjava protivstavljanjem *konstitutivne* i *kulturne* baštine jednog naroda. Pošto za dalje ocenjivanje tog značajnog toka misli upućujem na spis samog fon Erenfelsa, istaći ću u njemu samo ono što je potrebno kao pretpostavka mog sopstvenog priloga.

Očigledna je pretpostavka da pod vlašću jednog kulturnog seksualnog morala zdravlje i sposobnost za život pojedinačnog čoveka mogu biti izloženi oštećenjima i da, na kraju, ovo oštećenje individua usled nametnutih im žrtava može dostići tako visok stepen, da na toj stranputici bude ugrožen i sam krajnji cilj kulture. Fon Erenfels zaista i predočava seksualnom moralu koji vlada našim sadašnjim zapadnim društvom niz oštećenja, za koja on mora da ga smatra odgovornim, i dolazi do toga, da reformu tog morala ocenjuje kao nužnu, iako u potpunosti priznaje i njegovu

*) (S. Frojd, Die „kulturalle“ Sexualmoral und die moderne Nervosität, u: *Gesammelte Schriften*, tom V. str. 143—167.) Prvi put objavljeno u „Sexualprobleme“ časopisa „Mutterschutz“, nova serija IV godišta, 1908., a potom u drugoj seriji „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre“ (Zbirka malih spisa o teoriji neuroza). Rad se pojavio u holandskom prevodu A. Sterka (Stärck) 1914., i u ruskom prevodu Virubova, Moskva 1912.

*) *Grenzfragen des Nerven-und Seelenlebens*, (Granična pitanja nervnog i duševnog života), hrsg. v. L. Löwenfeld, Wiesbaden 1907.

veliku vrednost za unapređenje kulture. Za naš vladajući kulturni seksualni moral karakteristično je, po njemu, prenošenje femininih zahteva na polni život muškarca i zabranjivanje svakog seksualnog opštenja izuzev monogamo-bračnog. Uzimanje u obzir prirodne različitosti polova potrebno je onda, naravno, za to da bi se greške muškarca manje rigorozno kažnjavale i da bi se time u stvarnosti dopustio jedan *dvostruki* moral za muškarca. A društvo koje sebi dopušta ovaj dvostruki moral ne može u „istinoljubivosti, častnosti i humanitetu”²⁾ prevazići jednu određenu, usko ograničenu meru, ono mora navoditi svoje članove na prikrivanje istine, na ulepšavanje, na samoobmanjivanje kao i obmanjivanje drugih. Kulturni seksualni moral još štetnije deluje time što uzdizanjem monogamije guši faktor *virilne selekcije*, čijim se uticajem jedino može postići poboljšanje konstitucije, budući da se *vitalna selekcija* kod kulturnih naroda, pomoću humaniteta i higijene, spustila na minimum.³⁾

Među oštećenjima za koja je odgovoran kulturni seksualni moral, lekar izdvaja jedno čiji značaj treba ovde podrobnije razmotriti. Mislim na razvoj moderne neurotičnosti, tj. neurotičnosti koja se brzo širi u našem savremenom društvu i koja se može svesti na kulturni seksualni moral. Ponekad sam neurotični bolesnik skreće pažnju lekara na suprotnost konstitucije i kulturnih zahteva, koju bi trebalo imati u vidu pri iznalaženju uzroka bolesti, time što izjavljuje: „U mojoj porodici svi smo postali neurotični, zato što bismo hteli da budemo nešto bolje, nego što to možemo po svom poreklu”. I lekar veoma često na osnovu posmatranja biva naveden na misao da neurotičnosti počmežu upravo potomci takvih očeva koji — poreklom iz jednostavnih i zdravih seoskih sredina, izdanci sirovih ali snažnih porodica — dolaze u veliki grad kao osvajači i omogućavaju svojoj deci da se u jednom kratkom vremenskom periodu uzdignu na kulturno viši nivo. A naročito jasno su sami psihijatri proklamovali povezanost između „rastuće neurotičnosti” i modernog kulturnog života. U čemu su oni tražili utemeljenje te zavisnosti, biće pokazano sa nekoliko odlomaka iz kazivanja istaknutih posmatrača.

V. Erb:⁴⁾ „Prvobitno postavljeno pitanje glasi sada: da li su predočeni Vam uzroci neurotičnosti u našem modernom životu toliko porasli, da se njima može objasniti znatno povećanje te iste neurotičnosti — na ovo pitanje se zaista bez dvoumljenja može odgovoriti potvrdno, kao što će to

²⁾ *Sexualethik*, str. 32. i dalje.

³⁾ *Isto*, str. 35.

⁴⁾ *Über die wachsende Nervosität unsere Zeit (O rastućoj neurotičnosti našeg doba)*, 1895.

pokazati jedan letimičan pogled na naš moderni život i njegove forme.”

„Već iz niza opštih činjenica jasno proizlazi: izuzetna dostignuća novog doba, otkrića i pronalasci na svim područjima, održavanje napretka nasuprot rastućoj konkurenciji, postignuti su samo zahvaljujući velikom duhovnom radu i samo takvim radom mogu biti održani. Zahtevi za efikasnošću pojedinca u borbi za opstanak znatno su porasli i on im može udovoljiti samo naprežanjem svih svojih duhovnih snaga. Istovremeno, potrebe pojedinca, zahtevi za životnim užitkom, porasli su u svim krugovima; nečuveni luksuz proširio se i na one slojeve stanovništva koje ranije nije ni doticao; nereligioznost, nezadovoljstvo i pohlepa porasli su u širokim krugovima naroda; neizmerno povećanim saobraćajem, žičanom mrežom telegrafa i telefona razapetom preko celog sveta, trgovina se totalno promenila: sve se odvija u žurbi i uzbuđenju, noć se koristi za putovanja, dan za poslove, sama „putovanja radi rasonode” postala su napor za nervni sistem; velike političke, industrijske, finansijske krize unele su grozničavi nemir u mnogo šire krugove stanovništva nego ranije; sudelovanje u političkom životu postalo je skoro opšte: političke, religiozne, socijalne borbe, partijske spletki, izborne agitacije, beskrajno narasli broj udruženja, raspaljuju glave i primoravaju duhove na sve veća naprežanja, otimaju vreme za odmor, spavanje i mirovanje; život u velikim gradovima postao je sve rafiniraniji i nemirniji. Oslabljeni nervi traže oporavak u pojačanim nadražajima, u jako začinjanim užicima, da bi se time još više zamorili; moderna književnost bavi se pretežno fugaljivim problemima koji uzburkavaju sve strasti, podstiču čulnost i žudnju za užitkom, potcenjivanje svih etičkih načela i svih ideala; ona pred duh čitaoca iznosi patološke likove, psihopatsko-seksualne, revolucionarne i druge probleme; naše uho se uzbuđuje i prenadražuje preobilnom, nametljivom i bučnom muzikom, pozorište zarobljava sva čula svojim uzbuđujućim scenama; i likovne umetnosti se najradije okreću onome što odbija, nakaznom i razdražujućem, i ne prezaju od toga da nam ono najužasnije u stvarnosti predoče u njegovom odbojnom realitetu.”

„Tako već ova opšta slika pokazuje niz opasnosti u našem kulturnom razvitku; u pojedinostima ona bi se još mogla upotpuniti nekim crtama!”

Binsvanger:⁵⁾ „Naročito se neurastenija označava kao jedna sasvim moderna bolest, a Bird (Beard), kome pre svega treba da zahvalimo za njeno pregledno predstavljanje, verovao je da je otkrio jednu novu nervnu bolest, koja se javlja specijalno na američkom tlu. Naravno, ta pretpostavka

⁵⁾ *Die Pathologie und Therapie der Neurasthenie (Patologija i terapija neurastenije), 1896.*

bila je pogrešna, ali, zaista je karakteristična činjenica da je pre svih jedan *američki* lekar, na osnovu bogatog iskustva, mogao obuhvatiti i utvrditi osobene crte te bolesti, njene tesne veze sa modernim životom, neobuzdanom žurbom i jurnjavom za novcem i posedom, ogromnim naprecima u oblasti tehnike, koji su učinili iluzornim sve vremenske i prostorne prepreke saobraćaju." Fon Kraft-Ebing:*) „Način života mnogih kulturnih ljudi i danas pokazuje mnoštvo antihi-gijenskih momenata, koji bez daljnjeg dopuštaju da se shvati da neurotičnost uzima maha na fatalan način, pošto ti štetni momenti deluju najpre i najčešće na mozak. U političkim i socijalnim, posebno trgovačkim, industrijskim, agrarnim odnosima kulturnih nacija, upravo tokom poslednje decenije, ostvarene su promene koje su snažno preobrazile profesionalni život, građanski položaj, posed, i to na račun nervnog sistema, koji naraslim socijalnim i ekonomskim zahtevima mora udovoljavati povećanim utroškom energije, uz odmor koji je umnogom pogledu nedovoljan.

Ovim — i mnogim drugim sličnim — mišljenjima, ja zameram ne to da su pogrešna, nego to što se pokazuju nedostatnim za objašnjenje posebnosti u pojavi neurotičnih smetnji, i to što ispuštaju iz vida upravo ono što je najznačajnije u etiologiji. Ako se apstrahuje od neodređenijih oblika „neurotičnosti”, a pogled usmeri na istinske forme neurotičnog obolenja, onda se štetni uticaj kulture reducira u suštini na gušenje seksualnog života kulturnih naroda (ili slojeva) od strane njihovog vladajućeg „kulturnog” seksualnog morala.

Dokaz za ovu tvrdnju pokušao sam da iznesem u nizu radova,*) ovde ga ne mogu ponavljati, ali ipak želim da i na ovom mestu navedem najvažnije argumente iz mojih istraživanja.

Izoštreno kliničko posmatranje daje nam za pravo da razlikujemo dve grupe neurotičnih bolesnih stanja — stvarne *neuroze* i *psiho-neuroze*. Kod prvih izgleda da su smetnje (simptomi), bilo da se ispoljavaju u telesnim ili duševnim efektima, *toksične* prirode: ove smetnje su sasvim slične kao pojave pri prevelikom unošenju, ili pri lišavanju, izvesnih nervnih otrova. Ove neuroze — najčešće obuhvaćene skupno kao neurastenija — mogu, i bez pomoći nekog naslednog opterećenja, biti izazvane izvesnim štetnim uticajima seksualnog života, pri čemu forma oboljenja korespondira vrsti štetnog uticaja, tako da se veoma često klinička slika bez daljnjeg može iskoristiti za zaključivanje o posebnoj seksualnoj etiologiji. Ali, jedna takva zakonita korespondencija

*) *Nervosität und neurosthenische Zustände* (Neurotičnost i neurastenična stanja), 1895. II.

*) *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, Wien 1906. (4. izd. 1922).

između formi neurotičnog oboljenja i drugih štetnih uticaja, koje pomenuti autori optužuju kao izazivače bolesti, uopšte ne postoji. Seksualni faktor može se, dakle, shvatiti kao suštinski u genezi istinskih neuroza.

Kod psihoneuroza je nasledni uticaj značajniji, a uzrok teže uočljiv. Specifični istraživački postupak, poznat kao psihoanaliza, omogućio je saznanje da su simptomi tih oboljenja (histerije, prisilne neuroze itd.) *psihogeni*, da zavise od delovanja nesvesnih (potisnutih) kompleksa predstava. Isti metod pružio nam je saznanja i o ovim nesvesnim kompleksima i pokazao nam da oni, sasvim uopšteno rečeno, imaju seksualni sadržaj; oni potiču iz seksualnih potreba nezadovoljnog čoveka i predstavljaju neku vrstu surogatnog zadovoljenja tih potreba. Dakle, u svim momentima koji oštećuju seksualni život, guše njegovo potvrđivanje, pomeraju njegove ciljeve, moramo sagledati patogene faktore i psihoneuroze.

Vrednost teorijskog razlikovanja toksičnih i psihogenih neuroza ne umanjuje se, naravno, činjenicom da se kod većine neurotičnih ličnosti mogu zapaziti poremećaji i jednog i drugog porekla.

Onaj ko je sada spreman da sa mnom etiologiju neurotičnosti traži pre svega u štetnim uticajima na seksualni život, taj će hteti da prati i naredna razmatranja, čiji je cilj da temu rastuće neurotičnosti uklopi u jedan opštiji kontekst.

Naša kultura u celini izgrađena je na gušenju nagona. Svaki pojedinac ustupio je deo svog poseda, svoje moći, agresivnih i vindikativnih sklonosti svoje ličnosti; iz ovih priloga nastao je zajednički kulturni posed materijalnih i ideelnih dobara. Sem životne nužde, osećanja za porodicu izvedena iz erotike su ta koja su pojedince probudila na ovo odricanje. To odricanje napredovalo je u toku kulturnog razvitka; pojedinačni napreci u odricanju bili su sankcionisani od strane religije; deo zadovoljenja nagona, kojeg se odreklo, podnesen je na žrtvu božanstvu; tako postignuto zajedničko dobro proglašeno je „svetim”. Onaj ko zbog svoje nesavittljive konstitucije ne može da ostvari to gušenje nagona, suprotstavljen je društvu kao „prestupnik”, kao „outlaw”, ukoliko mu njegova socijalna pozicija i izuzetne sposobnosti ne omoguće da se u društvu potvrdi kao veliki čovek, kao „heroj”.

Seksualni nagon — ili, tačnije rečeno: seksualni nagoni, jer analitičko istraživanje ukazuje na to da je seksualni nagon sastavljen iz mnogih komponenti, parcijalnih nagona — kod čoveka je verovatno snažnije razvijen nego kod većine viših životinja, a u svakom slučaju je postojaniji, pošto je skoro potpuno preovladao periodičnost za koju je vezan kod životinja. On kulturnom radu stavlja na raspolaganje izuzetno velike količine energije, i to zahvaljujući svojoj posebno izraže-

noj specifičnosti, da može pomerati svoj cilj, a da bitno ne smanji intenzitet. Ova sposobnost da se prvobitni seksualni cilj zamenjuje za neki drugi, koji više nije seksualni, naziva se sposobnošću *sublimacije*. Nasuprot toj sposobnosti pomeranja, u kojoj se sastoji kulturna vrednost seksualnog nagona, kod njega se javlja i posebno tvrdokorno fiksiranje, usled koga on postaje neupotrebljiv i izrođava se ponekad u takozvane abnormalnosti. Prvobitna jačina seksualnog nagona kod pojedinih individua je verovatno veoma različita; onaj njegov deo koji je pogodan za sublimaciju je sigurno promenljiv. Pretpostavljamo da je pre svega nasleđenom konstitucijom određeno koliki deo seksualnog nagona će se pokazati kao iskoristiv i pogodan za sublimaciju; osim toga, uticajima života i intelektualnim uticajem duševnog aparata može se još jedan deo nagona dovesti do sublimacije. Taj proces pomeranja sigurno se ne može produžiti do u beskraj, kao ni pretvaranje toplote u mehanički rad u našim mašinama. Izvesna mera direktnog seksualnog zadovoljenja izgleda da je nužna za većinu konstitucija, a neispunjavanje te individualno varijabilne mere kažnjava se pojavama koje, zbog njihove funkcionalne štetnosti i subjektivno neprijatnog karaktera, moramo smatrati oboljenjima.

Dalji aspekti se otvaraju kada uzmemo u obzir činjenicu da seksualni nagon kod čoveka i ne služi primarno svrhama razmnožavanja, nego ima za cilj određene oblike zadovoljstva.⁸⁾ On se tako ispoljava u čovekovom detinjstvu, gde svoj cilj dostizanja zadovoljstva ostvaruje ne samo na genitalijama, nego i na drugim delovima tela (erogenim zonama) i stoga može biti postignut i nezavisno od drugih, za to pogodnih, objekata. Taj stadijum nazivamo stadijumom *autoerotizma* i odgoju dajemo zadatak da ga ograniči, pošto bi zadržavanje na njemu učinilo seksualni nagon nesavladivim i neiskoristivim za kasnije. Razvoj seksualnog nagona ide onda od autoerotizma ka objektnoj ljubavi i od autonomije erogenih zona ka njihovom podređivanju primatu genitalija, stavljenih u službu razmnožavanja. U toku tog razvoja, deo seksualnih poriva koji dolaze od sopstvenog tela sputava se kao neupotrebljiv za funkciju razmnožavanja, i u povoljnom slučaju privodi se sublimaciji. Za kulturni rad upotrebijive snage tako se velikim delom dobijaju potiskivanjem takozvanih *perverzних* elemenata seksualnog poriva.

S obzirom na ovu istoriju razvoja seksualnog nagona, dakle, mogla bi se razlikovati tri kulturna stupnja: prvi, na kome je potvrđivanje seksualnog nagona slobodno i šire od ciljeva razmnožavanja; drugi, na kome je sve u seksualnom nagonu ugušeno, sem onoga što služi razmnožavanju; i treći, na kome je kao seksualni cilj do-

⁸⁾ — Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie, Wien 1905.

pušteno samo legitimno razmnožavanje. Ovom trećem stupnju odgovara naš savremeni kulturni seksualni moral.

Ako se za nivo uzme drugi stupanj, onda se najpre mora konstatovati da jedan broj osoba, zbog svoje konstitucije, ne zadovoljava njegove zahteve. Kod niza individua, pomenuti razvoj seksualnog nagona od autoerotizma ka objektnoj ljubavi sa ciljem objedinjenja genitalija nije korektno i dovoljno temeljito ostvaren, i iz tih razvojnih smetnji proizlaze dvojaka štetna odstupanja od normalne, tj. od kulture zahtevane, seksualnosti, koja se uzajamno odnose skoro kao pozitivno i negativno. To su — nezavisno od osoba sa prejakim i nesavladivim seksualnim nagonom uopšte — najpre razne vrste *perverta*, kod kojih je infantilna fiksacija na preliminarni seksualni cilj blokirala funkciju razmnožavanja, i *homoseksualci* ili *invertirani*, kod kojih je, na još nepotpuno objašnjen način, seksualni cilj skrenut sa suprotnog pola. Ako se štetnost obe te vrste razvojnih smetnji pokazuje manjom, nego što bi se to moglo očekivati, onda se to ublaženje može svesti na kompletnu strukturu seksualnog nagona, koja omogućava upotrebljivo konačno oblikovanje seksualnog života i onda kada su se jedna ili više komponenti nagona isključile iz razvitka. Konstitucija onih koji su pogođeni inverzijom, homoseksualaca, često se karakteriše čak osobenom sposobnošću seksualnog nagona za kulturnu sublimaciju.

Snažnije, a naročito ekskluzivne, forme perverzija i homoseksualnosti, svakako, čine njegove nosioce socijalno nekorisnim i nesrećnim, tako da se čak i kulturni zahtevi drugog stupnja moraju priznati za izvor patnje za izvestan deo čovečanstva. Sudbina ovih ličnosti, koje se konstitutivno razlikuju od drugih, može biti različita, već prema tome da li su nasledile apsolutno jak ili slabiji seksualni nagon. U krajnjem slučaju, pri uopšte slabom seksualnom nagonu, pervertima uspeva da potpuno uguše onu sklonost koja ih dovodi u konflikt sa moralnim zahtevima njihovog kulturnog stupnja. Ali, ideelno posmatrano, to ostaje jedini učinak koji oni uspevaju da ostvare, pošto za to gušenje svojih seksualnih nagona troše snage koje bi se inače posvetile kulturnom radu. Oni su na neki način sputani u sebi i blokirani prema spoljnjem svetu. Za njih je tačno ono što ćemo kasnije ponoviti o apstinenciji muškaraca i žena, koja se zahteva na trećem kulturnom stupnju.

Kod intenzivnog, ali perverznog, seksualnog nagona moguća su dva ishoda. Prvi slučaj, koji se neće dalje razmatrati, jeste onaj u kome pogođeni ostaju perverzni i moraju da snose konsekvence za svoje odstupanje od kulturnog nivoa. Drugi slučaj je interesantniji — on se sastoji u tome što se pod uticajem vaspitanja i socijalnih zahteva postiže gušenje perverznih nagona, ali

to je jedan tip gušenja koji to i nije istinski, i koji se može okarakterisati kao bolji od neuspaha gušenja. Istina, sputani seksualni nagoni se onda ne ispoljavaju kao takvi: u tome se sastoji uspeh — ali, oni se ispoljavaju na druge načine koji su za individuuma isto toliko štetni i čine ga nekorisnim za društvo jednako kao i neposredno zadovoljavanje tih ugušenih nagona: u tome je onda neuspeh tog procesa, koji na duži rok odnosi prevagu nad dostignutim uspehom. Kompenzacione pojave, koje se ovde javljaju usled gušenja nagona, čine ono što opisujemo kao neurotičnost, specijalno kao psihoneuroze. Neurotičari su ona klasa ljudi koji, pod uticajem kulturnih zahteva, sa konstitucijom koja se tome opire, svoje nagone dovode do jednog samo prividnog i sve manje uspešnog gušenja, i koji svoje sudelovanje u kulturnom životu ostvaruju samo uz veliki utrošak snage i uz unutrašnje osiromašenje, ili ga povremeno prekidaju kao bolesnici. Ja sam neuroze označio kao „negativ” perverzija, zato što se kod njih nakon potiskivanja perverzni impulsi manifestuju iz duševno nesvesnog, zato što one zadržavaju u „potisnutom” stanju one iste sklonosti kao pozitivne perverzije.

Iskustvo uči da za većinu ljudi postoji granica preko koje njihova konstitucija ne može slediti kulturne zahteve. Svi koji hoće da budu plemenitiji nego što im to dopušta njihova konstitucija, zapadaju u neurozu; oni bi se osećali bolje kada bi im bilo moguće da budu rđaviji. Saznanje da se perverzije i neuroze uzajamno odnose kao pozitivno i negativno, često nalazi nedvosmislenu potvrdu u posmatranju u okviru iste generacije. Čest slučaj je kod braće i sestara da je brat seksualni pervert, a sestra — koja kao žena ima slabiji seksualni nagon — neurotičarka, čiji simptomi izražavaju iste sklonosti kao i perverzije seksualno aktivnijeg brata. I uopšte, u skladu s tim, u mnogim porodicama muškarci su zdravi, ali nemoralni u socijalno nepoželjnoj meri, a žene plemenite i prefinjene, ali teško neurotične.

Jedna od očiglednih socijalnih nepravdi je ta što kulturni standard od svih ličnosti zahteva isto vođenje seksualnog života, koje jednima, zahvaljujući njihovoj konstituciji, uspeva bez napora, dok drugima nameće najteže psihičke žrtve. To je jedna nepravda koja se, naravno, najčešće izigrava nepoštovanjem moralnih propisa.

Do sada smo za osnovu naših razmatranja uzimali zahteve drugog kulturnog stupnja, prema kome se zabranjuje svaka takozvana perverzna seksualna aktivnost, a dopuštaju samo seksualni odnosi koji se nazivaju normalnim. Našli smo da i pri toj podeli između seksualne slobode i ograničavanja jedan broj individua biva gurnut u stranu kao perverznan, a drugi koji se trude da ne budu perverzni, mada bi to konstitutivno trebalo da budu, biva potisnut u neurotičnost. Sada je lako predvideti uspeh koji će biti postignut

ako se seksualna sloboda dalje ograniči, a zahtevi kulture uzdignu na treći stupanj, dakle, ako se zabrani svaka seksualna aktivnost sem one u zakonitom braku. Broj jakih priroda koje se otvoreno suprotstavljaju zahtevima kulture porašće u izuzetno visokoj meri, a isto tako i broj slabih koji će u svojim konfliktima između pritiska kulturnih institucija i otpora svoje konstitucije naći pribežište u neurotičnom oboljenju.

Pokušajmo da odgovorimo na tri pitanja koja se ovde postavljaju: 1) koje zadatke pojedincima postavljaju kulturni zahtevi trećeg stupnja; 2) da li je dozvoljeno legitimno seksualno zadovoljenje može pružiti prihvatljivu nadoknadu za druga odricanja, i 3) u kom su odnosu moguća oštećenja, izazvana tim odricanjima, prema njihovom kulturnom iskorišćenju?

Odgovor na prvo pitanje dotiče se često obradivanog problema seksualne apstinencije, koji ovde ne može biti iscrpljen. Ono što naš treći kulturni stupanj zahteva od pojedinca jeste apstinencija pre braka za oba pola, i doživotna apstinencija za sve one koji ne uđu u zakoniti brak. Od svih autoriteta prihvaćen stav da seksualna apstinencija nije štetna i da je čak i nije teško ostvariti, često se zastupa i od strane lekara. Može se reći da je zadatak svladavanja jednog tako snažnog poriva, kakav je seksualni nagon, na način koji je različit od zadovoljenja, zadatak koji zaokuplja sve čovekove snage. Savladavanje putem sublimacije, putem skretanja seksualnih nagonskih snaga od seksualnih ciljeva ka višim kulturnim ciljevima, uspeva jednoj manjini, pa i njoj samo povremeno i najteže u dobu strasne mladalačke snage. Većina drugih postaje neurotična ili poremećena na neki drugi način. Iskustvo pokazuje da većina ličnosti koje čine naše društvo nisu dorasle zadatku apstinencije. Onaj ko bi oboleo i uz blaža seksualna ograničenja, oboljeva utoliko pre, i utoliko intenzivnije, uz zahteve našeg današnjeg kulturnog seksualnog morala, jer, protiv ugrožavanja normalne seksualne težnje nezdravim sklonostima i razvojnim poremećajima mi ne znamo za bolje obezbeđenje nego što je to samo seksualno zadovoljenje. Ukoliko je neko više disponiran za neurozu, on utoliko lošije podnosi apstinenciju; naime, parcijalni nagoni koji su se otrgli normalnom razvitku u izloženom smislu, u isti mah se i snažnije opiru sputavanju. A i oni koji bi uz zahteve drugog kulturnog stupnja ostali zdravi, sada se u velikom broju dovode do neuroze. Jer, psihička vrednost seksualnog zadovoljavanja povećava se sa njegovim odbijanjem; sputani libido biva doveden u položaj da pronalazi slaba mesta u strukturi *vita sexualis*, koja retko da ne postoje, da bi tamo, u formi bolesnih simptoma, probio ka neurotičnom kompenzacionom zadovoljenju. Onaj ko uspe da pronikne u uslovljenost neurotičnog oboljenja, brzo dolazi do uverenja da porast ne-

urotičnih oboljenja u našem društvu proističe iz povećanja seksualnih ograničenja.

Pređimo sada na pitanje da li seksualni odnosi u zakonitom braku mogu pružiti potpunu nadoknadu za ograničenja pre braka. Ovde se materijal za negativan odgovor nameće u tolikoj meri da ga moramo sažeti u najvećoj mogućoj meri. Pre svega, podsetimo na to da naš kulturni seksualni moral ograničava seksualne odnose i u samom braku, time što supružnicima nameće prinudu da se zadovolje najčešće sa malim brojem dece. Zbog tog ograničenja, zadovoljavajući seksualni odnosi u braku postoje samo tokom nekoliko godina, naravno, odbivši periode u kojima žene moraju apstinirati iz higijenskih razloga. Nakon tih tri, četiri ili pet godina, brak izneverava utoliko ukoliko je obećao zadovoljenje seksualnih potreba, jer sva dosadašnja kontraceptivna sredstva krnje seksualni užitak, narušavaju finu osećajnost kod obe strane ili deluju čak direktno kao uzročnici oboljenja; sa strahom od posledica polnih odnosa iščezava najpre uzajamna telesna nežnost supružnika, a zatim često i duševna privrženost koja je trebalo da nasledi početnu silovitu strast. Uz duševno razočarenje i telesno lišavanje, koji tako često postaju sudbina većine brakova, obe strane se osećaju vraćene u stanje pre braka, samo osiromašene za jednu iluziju i iznova upućene na svoju čvrstinu da seksualni nagon svladavaju i potiskuju. Nepotrebno je istraživati u kojoj meri uspeva u tome muškarac zrelog uzrasta, iz iskustva znamo da se on često koristi onim delom seksualne slobode koji mu ostavlja i najstroži seksualni poredak, mada samo prećutno i nevoljno; „dvostruki” seksualni moral koji važi za muškarca u našem društvu najbolje je priznanje da samo društvo, koje je donelo te propise, ne veruje u njihovu ostvarivost. Ali, iskustvo takode pokazuje da žene, kojima je kao pravim nosiocima seksualnog interesa muškaraca sposobnost data samo u neznatnoj meri i kojima je, istina, kao zamena za seksualni objekt dovoljno dojenče, ali ne i dete koje raste, zbog bračnog razočarenja obolevaju od teških neuroza, koje im pomućuju ceo život. U današnjim kulturnim uslovima, brak je odavno prestao da bude sveopšti lek za neurotične bolesti žene, a kada mi, lekari, u takvim slučajevima ipak i dalje savetujemo brak, mi isto tako dobro znamo da, nasuprot tome, devojka mora biti zdrava da bi „podnela” brak i svojski odgovaramo naše muške klijente od toga da za ženu uzme neku već pre braka neurotičnu devojku. Štaviše lek za neurotičnost koja potiče iz braka bila bi bračna nevernost, ali, ukoliko je žena strože vaspitavana, ukoliko se ozbiljnije potčinjava zahtevima kulture, ona se utoliko više plaši tog izlaza i u konfliktu između svojih žudnji i osećanja dužnosti opet traži utočište u neurozi. Ništa ne štiti njenu vrlinu tako pouzdano kao bolest. Dakle, bračna stanje, čijim obećanjima je seksualni nagon kulturnog čoveka umirivan u njegovoj mladosti, ne

može odgovoriti ni zahtevima koji se tada javljaju, a da se i ne govori o tome da bi mogao da pruži nadoknadu za ranija odricanja.

I onaj ko priznaje ova oštećenja izazvana kulturnim seksualnim moralom može tvrditi, u vezi sa našim trećim pitanjem, da kulturni dobitak iz tolikih seksualnih ograničenja verovatno i više nego samo preteže ove bolesti, koje ipak u težem obliku pogađaju samo jednu manjinu. Ja se ne smatram sposobnim da ovde tačno odmerim odnos između onoga što se dobija i onoga što se gubi, ali za procenjivanje onoga što se gubi mogao bih navesti još mnogo toga. Vraćajući se na prethodno pomenutu temu apstinencije, moram konstatovati da ona donosi sem neuroze i druge poremećaje, i da ove neuroze najčešće nisu bile sagledane u svom punom značenju.

Odlaganje seksualnog razvitka i seksualne aktivnosti, ka čemu teže naše vaspitanje i naša kultura, u početku sigurno nije štetno; ono postaje nužnost ako se ima u vidu u kako kasnim godinama se mladim ljudima obrazovanih staleža omogućava samostalnost i privređivanje. Uostalom, ovde treba podsetiti na blisku povezanost svih naših institucija i na teškoću da se jedan njihov deo izmeni bez obzira na celinu. Ali apstinencija nakon dvadesete godine za mladog čoveka više nije bezazlena, i tamo gde ne vodi u neurotičnost, ona dovodi do drugih poremećaja. Istina, kaže se da borba sa snažnim nagonima, i za to neophodno angažovanje svih etičkih i estetičkih snaga u duševnom životu, „čeliče“ karakter — i to je tačno za neke izuzetno povoljno organizovane prirode; treba dodati i to da je tako izrazito diferenciranje individualnih karaktera u našem vremenu postalo moguće tek sa ograničavanjem seksualnog. Ali, u velikoj većini slučajeva borba protiv čulnosti iscrpljuje raspoloživu energiju karaktera, i to upravo u vreme kada su mladom čoveku potrebne sve njegove snage da bi osvojio svoje mesto i ulogu u društvu.

Odnos između moguće sublimacije i neophodne seksualne aktivnosti, naravno, veoma je promenljiv za pojedinačne individue, pa čak i za različite profesije. Umetnik koji apstinira zaista je teško zamisliv, a mladi naučnik koji apstinira sigurno nije retkost. Ovaj drugi može pomoću uzdržljivosti dobiti slobodne snage za svoje studije, dok će kod prvoga njegovo umetničko stvaranje biti snažno podstaknuto njegovim seksualnim iskustvom. Uopšte uzet, nisam stekao utisak da seksualna apstinencija pomaže izgrađivanju energičnih, samostalnih ljudi dela ili originalnih mislilaca, hrabrih oslobodilaca i reformatora, mnogo češće ona pomaže izgrađivanju slabića koji se kasnije utapaju u veliku masu, koja, obično opirući se, ide za impulsima koje daju snažne individue.

To da se seksualni nagon uopšte ponaša jogunasto i neelastično, dolazi do izraza i u rezultatima

apstinencionih napora. Kulturni odgoj teži samo privremenom gušenju nagona, do zaključenja braka, i ima nameru da ga onda oslobodi da bi se njim služio. Ali, protiv nagona ekstremni uticaji uspevaju još lakše nego usmeravanja; gušenje je često otišlo predaleko i dalo je neželjeni rezultat da se seksualni nagon nakon svog oslobađanja pokazuje trajno oštećenim. Stoga potpuna apstinencija u mladosti često nije najbolja priprema mladog čoveka za brak. Žene to naslućuju i među svojim proscima daju prednost onima koji su se potvrdili kao muškarci kod drugih žena. Naročito su uočljiva oštećenja koja se strogim zahtevima apstinencije pre braka izazivaju u biću žene. Očito, vaspitanje ne shvata olako zadatak da uguši čulnost devojke do njenog stupanja u brak, pošto deluje najtežim sredstvima. Ono ne samo da zabranjuje seksualne odnose pre braka i daje visoke premije za očuvanje ženske nevinosti, nego sazrevajuću žensku individuu uklanja i od iskušenja, time što je drži u neznanju o ulozi koja joj je određena i ne toleriše nikakav telesni poriv koji ne vodi ka braku. Ishod je da devojke, kada im roditeljski autoriteti iznenada dozvole zaljublivanje, ne udovoljavaju toj psihičkoj ulozi i idu u brak nesigurnih osećanja. Usled veštačkog odlaganja funkcije ljubavi, ona muškarcu, koji je sve svoje žudnje sačuvao za nju, priprema samo razočarenja; svojim duševnim osećajima devojke su još vezane za roditelje, čiji autoritet je doveo do gušenja seksualnog kod njih, a u telesnom ponašanju se pokazuju frigidne, što sprečava svaki istinski vredan seksualni užitek kod muškarca. Ne znam da li se tip anestetične žene javlja i izvan kulturnog odgoja, ali smatram to verovatnim. U svakom slučaju, on se upravo odgaja vaspitanjem, i ove žene, koje zatrudnjuju bez radosti, pokazuju onda malo dobre volje da češće rađaju u bolovima. Tako se pripremanjem za brak osujećuje sama svrha braka; kada je onda zaostalost u razvoju kod žene prevladana i, na vrhuncu njene ženske egzistencije, kod nje pobuđena puna sposobnost za ljubav, njen odnos prema mužu odavno je pomućen; kao nagrada za njenu dotadašnju prilagodljivost preostaje joj izbor između neutoljenih čežnji, nevernosti ili neuroze.

Seksualno ponašanje čoveka često je prototip njegovog sveukupnog načina reagovanja u svetu. Onaj ko kao muškarac energično osvaja svoj seksualni objekt, verovatno sa sličnom bezobzirnom energijom ide i za drugim ciljevima. Onaj ko se, pak, iz svakojakih obzira odriče zadovoljavanja svog snažnog seksualnog nagona, i u drugim oblastima života ponašaće se pre pomirljivo i rezignirano, nego delotvorno. Jedna specijalna potvrda ovog stava o prototipskom karakteru seksualnog života za vršenje drugih funkcija lako se može konstatovati na celokupnom ženskom polu. Vaspitanje ženama uskraćuje intelektualno bavljenje seksualnim problemima, za koje kod njih ipak postoji najveća znatiželja, zastrašuje

ih predrasudom da ta znatiželja nije ženstvena i da je znak grešne nastrojenosti. Tako se one zastrašivanjem odbijaju od mišljenja uopšte, znanje se za njih ovezvreduje. Ta zabrana mišljenja proteže se i na druge sfere, a ne samo na seksualnu, delom zbog neizbežne međuzavisnosti, a delom automatski, na sličan način kao religiozna zabrana mišljenja kod muškaraca, ili lojalna kod vrlih podanika. Ne verujem da biološka suprotnost između intelektualnog rada i polne aktivnosti objašnjava „fiziološku mentalnu inferiornost” žene, kako je to izneo Mebijus (Moebius) u svom, u mnogom pogledu protivrečnom, spisu. Naprotiv, ja mislim da se nesumnjiva činjenica intelektualne inferiornosti tako mnogih žena može svesti na sputavanje mišljenja koje je potrebno radi gušenja seksualnog.

Kada se razmatra pitanje apstinencije, nedovoljno strogo se razlikuju njene dve forme — uzdržavanje od svake seksualne aktivnosti uopšte i uzdržavanje od seksualnih odnosa sa drugim polom. Mnogim ličnostima koje se ponose uspešnom apstinencijom, to je bilo moguće samo pomoću masturbacije i sličnih zadovoljavanja, koja se nadovezuju na autoerotične seksualne aktivnosti ranog detinjstva. Ali, upravo zbog te veze, ove zamene za seksualno zadovoljenje nimalo nisu bezazlene, one predisponiraju za brojne forme neuroza i psihoza, čija je pretpostavka regresija seksualnog života ka njegovim infantilnim formama. Masturbacija nimalo ne odgovara ni idealnim zahtevima kulturnog seksualnog morala i, stoga, mladog čoveka tera u one iste konflikte sa idealima vaspitanja, koje je hteo da izbegne pomoću apstinencije. Dalje, ona kvari karakter *razmaženošću* na više načina, prvo, time što uči tome da se značajni ciljevi postižu bez truda, na logičan način, umesto energičnim naporom snage, dakle, prema principu *seksualne prototipnosti*, a drugo, time što se u fantazijama koje prate zadovoljavanje, seksualni objekti uzdižu do osobitosti koja se ne nalazi lako u stvarnosti. Jedan duhovit pisac (Karl Kraus u bečkom „Facel”), mogao je, preokrećući stvar, da tu istinu iskaže sa cinizmom: Koitus je samo nedostatan surogat za onaniju!

Strogost zahteva kulture i težina zadatka apstinencije zajedno vodili su ka tome da se izbegavanja sjedinjenja genitalija raznih polova učini suštinom apstinencije i da se podstiču drugi oblici seksualne aktivnosti, što se na neki način izjednačuje sa polupokornošću. Otkako se normalni odnosi tako neumoljivo progone od strane morala — a zbog mogućnosti infekcije i higijene — nesumnjivo je porastao socijalni značaj takozvanih perverzih oblika odnosa među polovima, kod kojih druga mesta na telu preuzimaju ulogu genitalija. Ali, te aktivnosti ne mogu se ocenjivati onako bezazleno kao analogna prekoračenja u ljubavnim odnosima, one su etički neprihvatljive, pošto lju-

bavne veze dvoje ljudi, od jedne ozbiljne stvari, srozavaju do lagodne igre bez rizika i duševnog sudelovanja.

Kao dalja posledica otežavanja normalnog seksualnog života može se navesti širenje homoseksualnog zadovoljavanja; uz sve one koji su homoseksualci već po svojoj konstituciji, ili su to postali u detinjstvu, dolazi i veliki broj onih kod kojih se, zbog blokiranja glavne struje libida, široko otvara homoseksualni rukavac.

Sve ove neizbežne i neželjene konsekvence zah-teva za apstinencijom stiču se u onome što im je zajedničko, da one u osnovi upropašćuju pripremu za brak, koji, prema svrsi kulturnog seksualnog morala, treba da bude jedini baštinik seksualnih težnji. Svi muškarci koji su, usled masturbatorske ili perversne prakse, svoj libido prilagodili nenormalnim situacijama i uslovima zadovoljavanja, razvijaju u braku smanjenu potenciju. I one žene, kojima je samo pomoću sličnih načina bilo moguće da očuvaju svoje devičanstvo, pokazuju se anestetičnim za normalne odnose u braku. Brak koji je počeo sa smanjenom sposobnošću za ljubav kod obe strane, još brže podleže procesima rastakanja. Zbog niske potencije muškarca, žena ne biva zadovoljena, pa ostaje anestetična i onda kada bi bilo moguće snažnim seksualnim doživljajem prevladati njenu, vaspitanjem uslovljenu, predispoziciju za frigidnost. Takvom paru i sprečavanje začeća pada teže nego zdravom, pošto oslabela potencija muškarca teško podnosi primenu preventivnih sredstava. U takvoj bezizlaznosti, seksualni odnosi se brzo napuštaju kao izvor svih smetnji, a time se napušta osnova bračnog života.

Pozivam sve stručnjake da potvrde da ne preterujem, nego slikam prilike koje se jednako mogu posmatrati sa bilo kojom učestalošću. Za neupućene je zaista sasvim neverovatno koliko retko se kod muškaraca nalazi normalna potencija i kako je česta frigidnost kod ženske polovine bračnog para koji je pod dominacijom našeg kulturnog seksualnog morala, sa koliko je odricanja, često za obe strane, povezan brak i na šta se ograničava bračni život, tako žudno željena sreća. Već sam pokazao da je u tim prilikama izlaz u neurotičnost najbliži, ali hoću još da dodam na koji način takav brak nastavlja da deluje na decu — jedinice ili više njih — koja su se u njemu rodila. Tu dolazi do privida jednog naslednog prenošenja, koji se pri oštrijem posmatranju razlaže u delovanje snažnih infantilnih utisaka. Od svog muža nezadovoljena, neurotična žena je kao majka preterano nežna i brižna prema detetu na koje prenosi svoju potrebu za ljubavlju, i budi u njemu ranu seksualnu zrelost. Rđavo razumevanje između roditelja onda podstiče osećajni život deteta, omogućava mu da u najosetljivijem uzrastu intenzivno doživljava ljubav, mržnju i ljubomoru. Strogo vaspitanje, koje ne

trpi nikakvo ispoljavanje tako rano probuđenog seksualnog života, predstavlja represivnu snagu, i ovaj konflikt u tom uzrastu sadrži sve što je potrebno za izazivanje doživotne neurotičnosti.

Vraćam se na moju raniju tvrdnju da se u procenivanju neuroza najčešće ne sagledava njihov potpuni značaj. Time ne mislim na potcenjivanje tih stanja, koje se ispoljava u lakomislenom prenebregavanju od strane sudeonika i u razmetljivim uveravanjima od strane lekara i laika da bi nekoliko nedelja terapije hladnom vodom, ili nekoliko meseci mirovanja i odmora, mogli da to stanje odstrane. To su samo pogledi neukih lekara i laika, najčešće samo priče čija je svrha u tome da se bolesniku pruži kratkotrajna uteha. Štaviše, poznato je da hronična neuroza, i kada ne razara potpuno sposobnost za egzistenciju, predstavlja teško životno opterećenje individuumu, otprilike ranga tuberkuloze ili srčane mane. Bilo bi moguće i zadovoljiti se time, kada bi neurotična oboljenja isključivala iz kulturnog života samo jedan broj oduvek slabih individua, a drugima dopuštala sudelovanje u njemu po cenu čisto subjektivnih teškoća. Ja bih, pak, hteo da obratim pažnju na gledište da neuroza, dokle god se protezala i ma kod koga se nalazila, može da osujeti kulturni cilj i da tako zaista omogući rad kulturi neprijateljskih snaga, tako da društvo, kada pokornost svojim sveobuhvatnim propisima plaća porastom neurotičnosti, ne može računati ni na kakav dobitak, pa ni na onaj plaćeni žrtvama. Pogledajmo, npr., tako čest slučaj žene koja ne voli svog muža, zato što u uslovima svog ulaska u brak i iskustvima svog bračnog života nema nikakvog razloga da ga voli, ali koja bi najiskrenije htela da ga voli, jer samo to odgovara idealu braka za koji je vaspitavana. Ona će onda u sebi gušiti sve porive koji bi izrazili istinu i koji protivreče njenoj težnji ka idealu, i primeniće izuzetan trud da igra nežnu, brižnu i ljubaznu suprugu. Neurotično oboljenje će biti posledica ovog samogušenja, a ta neuroza će se za kratko vreme osvetiti na nevoljenom mužu i kod njega će izazvati isto toliko nezadovoljstva i briga, koliko bi proizašlo i samo iz priznanja pravog stanja stvari. Ovaj primer upravo je tipičan za efekte neuroze. Sličan neuspeh kompenzacije zapaža se i posle gušenja drugih — ne direktno seksualnih — poriva koji su neprijateljski spram kulture. Na primer, onaj ko je u nasilnom gušenju jedne konstitucione sklonosti ka grubosti i surovosti postao *arhidobričina*, često je pri tom lišen energije u tolikoj meri, da ne može da ostvari sve što bi odgovaralo njegovim kompenzacionim porivima i, u celini, ipak čini pre manje dobrog, nego što bi to učinio bez gušenja.

Dodamo li tome još i to, da sa ograničavanjem seksualne aktivnosti kod jednog naroda ide i porast životnog nespokoja i straha od smrti, koji sputavaju sposobnost pojedinaca za užitak i gase njihovu spremnost da se za ikakve ciljeve izlože

smrti, koji se ispoljavaju u smanjenoj sklonosti ka rađanju dece, i tom narodu, ili toj grupi, uskraćuju budućnost, onda se zaista može postaviti pitanje: da li je „kulturni” seksualni moral zaista vredan žrtava koje nam nameće, naročito ako se čovek nije oslobodio od hedonizma dovoljno, da ne prihvati jednu ograničenu meru individualnog ostvarenja sreće među ciljeve našeg kulturnog razvitka. Sigurno, nije stvar lekara da istupa sa predlozima reformi, ali ja sam mislio da bih mogao podržati neophodnost takvih reformi, ako fon Erenfelsovo izlaganje poremećaja koje izaziva naš „kulturni” seksualni moral proširim ukazivanjem na značaj tog morala za širenje moderne neurotičnosti.

(Preveo s nemačkog PAVLUŠKO IMŠIROVIĆ)

